

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2008/09, I. (őszi) félév
Irodalom- és tudománytörténeti bevezetés: Biblia
BBN-HEB-241
Koordinátor: Bányai Viktória

Komoróczy Géza
A héber Biblia ún. “történeti könyvei”
08/11/03

Az alábbiak nem helyettesíthetik az *Einleitung*-ok megfelelő fejezeteit, nem is akarják helyettesíteni; nem nyújtanak mást, mint az előadáshoz annak idején előkészített, de csak utólag írásba foglalt anyagot. Az *Einleitung*-ok megfelelő fejezetei mellett hozzáolvasandók a bibliai történetírás történetéről szóló munkák is.

1. Előzetesen.

A “történeti könyvek” elnevezés jellegzetesen a keresztény Biblia-tudományból ered, a héber Biblia (Tanakh) görög (zsidó-görög) kánonjának (Septuaginta / LXX) szerkezete nyomán. A héber kánon rendjét felbontva, a LXX a *Neviim risonim* könyvei mellé helyezte a *Ketuvim* több könyvét (Rut, Chron., Esr., Esth.) és több, a héber kánonban egyáltalán nem szereplő iratot (Jud., Tob., I–II. / I–IV. Makk., Esdras apocryphus). Ezek valóban történeti–elbeszélő jellegű iratok (történelemnek tekintett narráció). A LXX által kialakított sorrend a *Jisraél* történelméről szóló folyamatos elbeszélést kiterjeszti a “babylóni fogság” utáni időkre, és elviszi egészen a Makkabeus felkelés koráig. NB: Dan. a LXX-ban is megmaradt a próféták rendjén. A LXX-ban áthelyezett könyvek bizonyos értelemben a Biblia történeti narrációját rendezik el kronológiai értelemben: Rut a Jud. után kapott helyet, Esr.–Neh. és Esth. a Chron. után; Jud. és Tob. elbeszéléseinél azonban a sorrend nem követi a történetek fiktív (!) időpontját, bár van hagyomány ennek figyelembe vételére is: ... – Chron. – Esr. – Neh. – Tob. – Esth. (a r. kath. Neovulgata és magyarul a Szent Jeromos Bibliatársulat fordítása, 1997, ezt az elrendezést adja). A keresztény Biblia-tudomány bizonyos irányzatai a történeti könyvek sorában tárgyalják a Tórát is.

Hebraisztikai vonatkozásban mindenképpen helyesebb a kiterjesztő értelmezéseket elvetve ragaszkodni a héber kánonhoz és annak elnevezéseihez, még ha irodalomtudományi értelemben a “próféta” szó nem fedti is a *Neviim risonim* tartalmát, és akkor is, ha a Tanakh más részeiben is van – mint ahogyan van – történeti anyag.

A *Neviim risonim* négy könyvet foglal magában: Jos. (יהושע / Jósua), Jud. (שופטים / Bírák), Sam. (שמואל / Sámuel), Reg. (מלכים / Királyok). Az utóbbi kettő felosztása két–két könyvre másodlagos.

2. A történelem szó.

Hérodotosz (lásd könyve első mondatát): ‘ιστορίη, ‘vizsgálódás’, ‘kutatás’ > lat. *historia*. Angol, francia a latinból, német (*Geschichte*), magyar a ‘történik’ igéből.

A klasszikus héberben: (1) תולדות (ולד) *toldot* (a jelzett írás-változatokkal) < ילד, a születést jelentő gyökből; jellegzetesen a genealogiai elv kiterjesztése. (2) דברי הימים, ‘krónika’ (< χρόνος, ‘idő’), annalsztika (< lat. *annus*, ‘év’).

A תולדות szó előfordulásai a Tanakhban csak Gen.; Rasi kommentárjában túlnyomórészt ugyancsak Gen. (néhány eset Ex. is); ellenben sűrűn az aggádikus midrás-irodalomban. Gen. 2,4 (אלה תולדות השמים והארץ) és kül. a Misnában átvitt értelemben is (תולדות למים vagy תולדות לדם stb.).

Mai héberben: היסטוריה (jövényszó); קורות העתים, דברי הימים, קורות העתים (eseményekről); תולדות העמים (történelem tágabb keretben); תולדות תאיר, ספור תאיר (elbeszélés) stb.

3. Történeti jellegű elbeszélő művek említése (hivatkozás a szöveg forrásaként) a Bibliában:

ספר מלחמות י' Num. 21,14 (mitologizált történelem)

ספר הישר Jos. 10,13 (mitologizált történelem); II. Sam. 1,18 (“Íj-dal” / gyász-ének קינה Saul és Jonátán fölött)

ספר דברי שלמה I. Reg. 11,41

ספר דברי הימים למלכי ישראל / יהודה I. Reg. 14,19

ספר דברי הימים Neh. 12,23

ספר דברי הימים I. Chron. 9,1 stb.; illetve II. Chron. 25,26 stb.

ספר הזכרונות Esth. 6,1 (“emlékezetre méltó dolgok könyve” / “érdem-könyv”)

4. A genealogia (תולדות) elvben a család / törzs / klán (“nemzetség”) / “nemzet” stb. szolidaritásának keretét jelöli ki. A közel-keleti (sémi) világban több nemzedéken át reális tartalma van / lehet. (Modern vonatkozásban személyes szkepszisemet jeleztem “Meddig él egy nemzet?” című tanulmányomban.) Terjedelmesebb genealogiák rendszerint csak a szolidaritás / összetartozás szociológiai tényét fogalmazzák meg leszármazás / családfa formájában. A genealogiák a múltra vonatkoznak, tehát a történeti emlékezet vagy a konstruált történelem emlékét – tág értelemben: történetírást – kell látni bennük. Még tágabb értelemben: a genealogia a történetírás egyik elemi formája.

A genealógiai lista, akár szóbeli, akár írásbeli, lehet (a) lineáris-progresszív (az őstől lefelé haladó: ... – DÉDAPA – NAGYAPA – APA – XY / “ÉN”), (b) lineáris-retrográd (XY / “ÉN” – APA – NAGYAPA – DÉDAPA – ...) vagy (c) családfa (nemzedékenként minden leszármazott).

Példa az ókori Keletről a királylisták: az ó-asszír és az ó-babylóni (Hammurápi) dinasztiák ős-nevei (közös amurrú eredetre valló azonos nevek); a jegyzéknek van mind (a), mind (b) típusú változata.

IRODALOM: Fritz Rudolf Kraus, “Könige, die in Zelten wohnten. Betrachtungen über den Kern der assyrischen Königsliste”, *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde*, NR 28, no. 2 (Amsterdam, 1965); Jacob J. Finkelstein, “The Genealogy of the Hammurapi Dynasty”, *Journal of Cuneiform Studies*, 20 (1966), pp. 95–118; Wilfred G. Lambert, “Another Look at Hammurabi’s Ancestors”, *Journal of Cuneiform Studies*, 22 (1968–1969), pp. 1–2.

A Bibliában mintegy 25 hosszabb-rövidebb genealogiai táblázat található. Néhány történetileg különösen fontos közülük:

Ábrahám leszármazási táblázata: Gen. 11,16-32 (a Balih–Hábúr térség / Harrán környéke / Naharina ~ Arám Naharáim ארם נהרים Gen. 24,10 stb. helynevei genealogiává alakítva; *pace* נהר ≠ נהור : Náhór)

Ábrahám és Ketúra (קטורה) fiai: Gen. 25,2-4 (dél-arábiai törzsek / törzsi szállásterületek stb.)

Jismaél (ישמעאל) fiai: Gen. 25,13-15 (dél-arábiai törzsi szállásterületek stb.). (NB: Jismaél később a héberben az arabok / muszlimok / törökök neve)

Ézsau (Ézsau) / Edóm (עשו הוא אדום) / Széir (שעיר) “nemzetségei” (תלדות): Gen. 36,1-5 – 36,10-19 – 36,20-30, illetve Edóm királyai (מלכים): Gen. 36,31-43 (Dél-Transzjordánia – Negev – Dél-Arábia terület-, helység-, törzsi nevei vegyesen, egy részük nem verifikálható). (NB: az alluf אלוף szó, ‘törzsfő’, ‘sejk’ jelentésben, itt szerepel jellegzetesen, de később a zsidó községekben az adott község gazdag, pártfogó tagjait, befolyásos személyeit jelöli. – Edóm / Edom később a héberben az ókorban Róma, majd keleti örököse, Bizánc – és tágabb értelemben az egész keresztény világ – elnevezése lett, szűkebb értelemben pedig a német-római császárságra használták)

Jákob fiai / Jisraél “12” törzse: Gen. 49 és Deut. 33

Dávid genealogiája (תלדות): Rut 4,18-22. – NB: az itt szereplő Amminádáb (עמינדב) nevéhez lásd még Ex. 6,23 (Áron feleségének apja); Num. 1,7 (Júda egyik törzsének vezetője); I. Chron. 6,22 (Lévi egyik unokája); I. Chron. 15,10 (családfő Lévi törzsében). Vö. Cant. 6,12 is. Valódi dél-transzjordániai név, ebből a térségből asszír királyfeliratokban (Assur-bán-apli) is (*Amununadbi*) és egy jordániai (Amman) edényke feliratán is. – Rut k. genealogiájához kapcsolja az Újszövetség Jézus származását; a két jegyzék (Máté ev. 1,1-17 és Lukács ev. 3,23-38) magából a szövegből is evidensen konstruált (vö. Luk. 3,38), és a bennük foglalt nevekben is részben eltér egymástól. Máté példa a fent (a) típusnak nevezett genealogiára, Lukács a (b) típusra.

5. Életrajz.

Az életrajz történeti elbeszélés, középpontjában egy ember életének eseményeivel. A szerkesztettség minden életrajzot bizonyos szinten irodalommal tesz. Irodalmi műként készült életrajzok az ókori Keleten: Szinuhet története (Egyiptom) (Dobrovits Aladár fordítása in: *A paraszt panasza*, 1963); Idrimi szobor-felirata (Alalah, Szíria) (Harmatta János fordítása, in: ÓKTCh) stb. Életrajzi regény ókori keleti történeti személyről: Xenophón, Kürosz neveltetése (*Kürupaideia*) (Fein Judit fordítása, 1965, és újabb kiad.).

A legnagyobb történeti-életrajzi elbeszélés a Bibliában Dávid király története (I. Sam. 16–I. Reg. 2). – Figyelmet érdemelnek e nagyszabású bibliai elbeszélés modern regényes feldolgozásai: William Faulkner, *Absalom* (1936); Stefan Heym, *Der König David Bericht / Dávid király krónikája* (1972); Joseph Heller, *God Knows / Isten tudja* (1984); Torgny Lindgren, *Bat Seba* (1984) stb. Heym regénye

különösen érdekes abban a tekintetben, hogy a fikció az egykori, Salamon által kinevezett történetíró kritikai kutatásait állítja a középpontba.

6. Források használata a bibliai történetírásban.

A történetírás jellegének megítélésében leginkább a hivatkozással felhasznált források a relevánsak. Az ókori Keleten, Izráelben is, ez főként az adminisztratív okmányok, levéltári jellegű iratok felhasználását, akár szó szerinti idézését jelenti. Ilyenek, például: Salamon legmagasabb rangú tisztségviselői (שרים) (I. Reg. 4,2-6); a kerületek és kormányzók (נצבים) (I. Reg. 4,7-19) stb. De Dávid “vitézei”-nek (גברים) jegyzéke (II. Sam. 23,8-39) részben szóbeli hagyományon (legendák) alapszik. Talán megállapítható, hogy hiteles dokumentációt az i. e. X. század második fele (“Salamon kora”) óta lehelünk fel a Bibliában (ami nem jelenti, hogy ez után minden tudósítás kiállja a történeti kritikát).

Levéltári forrásszövegeknek látszanak – vagy legalábbis ilyenek alapján készültek – az arámi nyelvű iratok Ezra könyvében. Darjaves / Dareiosz Babilónban és Ekbatanában (אחמתא) lévő királyi irattárára, amely a kincstárhoz tartozott (בית ספריא די גנוזיא), *expressis verbis* utal Esr. 6,1. (Babilónban az irattár helye feltehetően a Déli palota első, keleti udvara mellett volt, mint korábban is.) Ezra könyve héber fordításban ismerteti Kürosz rendeletét a zsidók hazatérésének engedélyezéséről (Esr. 1,2-4), majd a későbbiekben eredeti arámi szöveggel idézi Kürosz rendeletét a jeruzsálemi templom restaurálásának engedélyezéséről (Esr. 6,3-5). További iratok Ezránál: Abar-nahara (~ akk. *eber nári*) lakosainak (szamaritánusok) levele (אגרתא / *iggarta*) / beadványa Artahsastra királyhoz (Esr. 4,11-16), mint a szöveg mondja: másolatban / szó szerint idézve (פרשגן / *parsegen*); a király erre válaszul kiadott rendelete (פתגמא / *pitgama*) / leirata (נשתונא / *nistevána*) (Esr. 4,17-22) stb.

7. A történetíró / szerkesztő forráshasználatának jól felismerhető nyomai vannak a *Neviim risonim* könyveiben.

Párhuzamos / kétszeri elbeszélés: Jósua halála (Jos. 24 // Jud. 2), Kirjat-Széfer / Debir elfoglalása (Jos. 15,14-19 // Jud. 1,11-15), Jeruzsálem / Jebúsz elfoglalása (Jud. 1,8 // II. Sam. 5,6-9) stb.; ellentmondás: a kanaáni lakosság elpusztítása / megmaradása (Jos. *passim* ↔ Jud. 1–2,5); a narrativumhoz nem kapcsolódó epizódok: Dán áttelepítése (Jud. 17–18) vagy a bét-lehemi ágyas (פילגש / *pileges*) szörnyű, véres története (Jud. 19–21). Stb. További példákat hosszan lehetne sorolni.

8. Olyan eseményről, amelyet a Biblia említ, és amelyet külső – a Biblián kívüli – forrásból is ellenőrizni tudunk, legkorábban az i. e. X. század végéről van tudomásunk.

Ez az első ellenőrizhető esemény I. Sosenk (gör. Szeszonkhisz) fáraó (945–916) (XXII. / libyai dinasztia) hadjárata Palesztinában. (A fáraó neve a Bibliában שישק, I. Reg. 11,40 stb., *lege* שושק / *Susak*, vö. az asszír feliratokban szereplő Šušinqu írásmóddal.) A lázadó Járobeám (Jeroboám) az ő udvarába menekült Salamon elől (i. h.). A fáraó Roboám, Júda királya (ca. 930–912) 5. évében szíriai hadjárata során (i. e. 925 k.) – amelyen a felvonuláshoz a szokásos útvonalat, a *Via maris*-t

választotta – megsarcolta Jeruzsálemet (I. Reg. 14,25 // II. Chron. 12,5-9). A diadalmas szíriai hadjáratról a karnaki templomban feliratban adott beszámolót. (Palesztinát az Egyiptomban hagyományos *Retenu* és *Hurru* néven említi.) A Palesztinában aratott győzelmet egy domborműben is megörökítette. Hiába élt a politikai emigráns Járobeám az ő udvarában, és hiába segítette őt a trónra a “10” északi törzs Júdatól elszakadó területén: hadjárata során nem kímélte Járobeám országát, Izráelt (az északi állam) sem. Megiddóban felállította saját szobrát. A Jezreel-völgyből Transzjordánia felé tett kitérőt.

A későbbi néhány évszázadban az asszír és babylóni királyfeliratok adatai teszik lehetővé a Bibliában leírt események kronológiai rögzítését és elemzését (az egyoldalú szemlélet, helyenként egyenesen torzító elfogultság kódjának feloldását).

Közvetlen szinkronizmusok Izráel–Júda és Asszír–Babylónia történetében az ékírásos szövegekben:		
Aháb (Izráel) / <i>Ahabbu Szir'ilája</i>	853: Izráel mint az asszír-ellenes koalíció tagja részt vesz a qarqari csatában	III. Sulmánu-asarídu ¹ 6. éve 18. éve
Jéhu (Izráel), “Humri (Omri) házá(ból)” / <i>Iaua sa Bít-Humri (sic!)</i> ²	841: adót fizet Asszírának	
Joás (Jehoás) (<i>Jaaszu Szamerinája</i>) (Izráel)	ca. 806: Tell ar-Rima (É.-Mezopotámia), III. Adad-nérári sztéléje: “Hattu”, benne “Humri (Omri) országa” (Izráel) meghódítása — Vö. II. Reg. 13,5: szabadulás az arámi uralom alól 796: adót fizet Asszírának	III. Adad-nérári
Uzzija / Azarja (<i>Azrijau</i>) (Júda)	744: hűségesküt tesz Asszírának (?) ³ 738: asszír-ellenes koalíció Szíriában	III. Tukulti-apil-Esara / <i>Púl(u)</i> 8. éve
Menahém (Izráel) / <i>Minihimmu Szamerinája</i>	738/7: önként adót fizet Asszírának (II. Reg. 15,19 skk.)	
Pekah (Izráel), “Humri (Omri) házá(ból)” / <i>Paqaha Bít-Humri</i>	735: szövetségre lép Arámmal és Edommal Asszíria ellen	

¹ Neve a Bibliában csak rövidítve: *Salman*, Hósea k., 10,14.

² Az affiliáció pikantériája, hogy Omri dinasztiáját éppen Jéhu döntötte meg, kiirtván a királyi család minden tagját. II. Reg. 10.

³ A király “szolgá”-jának (Sebanjáhu) pecsétnyomója asszír stílusú vésettel.

Aház (Júda) / <i>Jauhazi Jaudája</i>	734: segítséget kér Asszíriától Izrael és Damaszkusz ellen (II. Reg. 16,7 skk.) ⁴ 733: adót fizet Asszíriának; levelében az asszír király szolgájának és fiának nevezi magát	
“Omri háza” / <i>Bít-Humria = Pekah / Paqaha</i> (Izrael)	733/2: Asszíria elfoglalja Damaszkuszt, Galilea és a Jordánon túli területek egy részét, lakosságukat deportálja (II. Reg. 15,29)	
Hósea / <i>Auszi’</i> (Izrael)	732: Hósea mint asszír vazallus kerül az izraeli trónra (összeesküvése és merénylete Pekah ellen: II. Reg. 15,30) 731: Hósea adót fizet Asszíriának 724: Hósea (9. éve) beszünteti az adófizetést Asszíriának (II. Reg. 17,4) Sómrón ostroma Hósea asszír fogságban Asszíria megkezdí Sómrón / <i>Samarain / Szamerina</i> ostromát 722: Asszíria elfoglalja Sómrónt (II. Reg. 17,6; 18,10) 720: Asszíria elfoglalja Gázát és Asdódot, deportálja Izrael lakosságát 713/2: Asdód asszír ostroma (Jes. 20,1-2), az asszírok Gázáig jutnak el	(V. Sulmánu-asarídu / <i>Szalmanassar</i>) II. Sarrukín / <i>Szargón</i> 2. éve 9–10. éve
Hizqijjáhu (Júda) / <i>Hazakijáhu</i>	703: Babylóni követek látogatást tesznek Jeruzsálemben (II. Reg. 20,12-15 / Jes. 39,1-8) 701: Asszír hadjárat Egyiptom ellen; Jeruzsálem ostroma (II. Reg. 18,13; Jes. 36), Lákhis elfoglalása	II. Marduk-apla-iddina / <i>Merodakh-baladán</i> Szín-ahhé-eriba 4. éve
Menasse / <i>Menaszi</i> (Júda)	ca. 669/8: a király, Asszíria “szövetségese” ^{5 6} látogatást tesz (hódolat!) “Babylón”-ban (= Asszíria?!) (II. Krón. 33,11-17) ca. 667: a király Asszíria “szövetségese” (értsd: megerősítette a korábbi hűségesküit) 648: Babylón (Samas-sum-ukín) függetlenségi háborújának leverése után az asszírok Babylónból, Urukából stb. deportáltakat telepítenek le Sómrónban (Ezra 4,9 sk.)	Assur-ah-iddina Assur-bán-apli (egyiptomi hadjárat alkalmából) Assur-bán-apli
Ámon (Júda)	644/2: Menasse halála után fia, Ámon, folytatja apjának asszír-barát politikáját (II. Reg. 21,19 skk.)	

⁴ Bustanay Oded, “Ahaz’s Appeal to Tiglath-Pileser III in the Context of the Assyrian Policy of Expansion”, in: Michael Heltzer, Arthur Segal & Daniel Kaufman, Eds., *Studies in the Archaeology and History of Ancient Israel in Honour of Moshe Dothan* (Haifa: Haifa University Press, 1993), pp. 63–71.

⁵ Fennmaradt pecsénnyomója, amelynek vésete nem alkalmazkodik az alakos ábrázolás vallási tilalmához.

⁶ Nahman Avigad, “A Seal of Manasseh Son of the King”, *Israel Exploration Journal*, 13 (1963), kül. 133–136.

Jósijáhu (Júda)	609: A király 31. évében: II. Nekho északi hadjárata; megiddói csata (II. Reg. 23,29)	Nabú-apla-uszur 18. éve
Jehójákim (Júda)	605: A király 4. évében: karkhemisi csata (II. Krón. 35,20; Jer. 46)	21. éve
Jehójákin / * (Júda)	598/7: Babylóni hadjárat Jeruzsálem ellen, a város elfoglalása, a királyt stb. fogságba viszik, Jeruzsálemben Babylón vazallus királyt ültet a trónra	II. Nabú-kudurri-uszur 7. éve
Cidqijáhu / * (Júda)	587 / 586: A király 11. éve: Jeruzsálem elfoglalása (<i>abu / áv 7</i>), a város és a templom lerombolása (II. Reg. 25,8)	19. éve
	561: Jehójákin király szabadon bocsátása fogságának 37. évében (Jer. 52,31)	Amél-Marduk

9. A *Neviim risonim* történelemszemlélete az eseménytörténetnél magasabb szinten kiolvasható a benne foglalt könyvek kronológiájából.

Jósua könyve a Jordánon való átkeléssel kezdődik, a Királyok II. könyve II. Nabú-kudurri-uszur júdai helytartójának (Gedaljáhu) meggyilkolásával II. Reg. 25,25 sk.), illetve Jehójákin – a Dávid-dinasztiából származó, a babylóni fogságban is legitimnek tekintett király – babylóniai státusának megemelésével (fogolyból magas rangú emigráns) (i. e. 561) fejeződik be (II. Reg. 25,27 skk.). Eszerint Jiszáél története Kanaán területéhez kötődik. Ez a beállítás a territorialitás elvén alapul. A *Neviim risonim* történeti művében nép és terület elválaszthatatlan egymástól. A *Neviim risonim* szorosabb értelemben Júda történetét adja, Jiszaélt hallgatólagosan azonosnak tekinti Júdával (amelynek területe az eseményektől függően időről időre változhatott), az északi állam, Izráel, amely Salamon halála után kivált a dávidi királyságból, és amelyet az asszírok (II. Sarrúkin) már korábban birodalmukhoz csatoltak (i. e. 721), bűnös ország.

10. Nyilvánvaló, hogy a *Neviim risonim* szövegcorpusát legkorábban a babylóni diaszporában állíthatták össze. Minthogy a Júdába való visszatérésre, a perzsa vazallus-állam (tartomány) felállítására, a templom újjáépítésére vonatkozó érdemi szövegek mind a *Neviim ahronim* vagy a *Ketuvim* részeit képezik: nyilvánvaló az is, hogy a *Neviim risonim* érdemi részei még a restauráció előtt keletkeztek.

Magának a restaurációnak a kronológiája bizonytalan. Lényegében Ezra reformjainak keltezésétől függ. Ha Artahsastra = I. Artaxerxész, akkor Ezra: i. e. 458; ha pedig II. Artaxerxész, akkor i. e. 398. Súlyos érvek szólnak Ezra kései datálása mellett; s ez a *Neviim risonim* datálását illetően úgyszólván szabad kezlet ad. Ha nincs is konszenzus a történeti irodalomban, mértékadó vélemények szerint valószínű, hogy törzsanyaga még a babylóni diaszporában alakult ki, valamikor i. e. 550 k. (azaz a Kürosz előtti helyzetben).

Ebből a felismerésből indult ki Martin Noth (1902–1968), amikor – még mint königsbergi professzor – megfogalmazta a deuteronomista történetírás elméletét (*Überlieferungsgeschichtliche Studien*, 1943). Az elnevezés közvetlenül a Deut.-ra utal, közvetve pedig a Jósijáhu által bevezetett (i. e. 621 k.) kultikus reformokra (a jeruzsálemi templom restaurálása, II. Reg. 22,3 skk.; a ספר תורה / törvénykönyv megtalálása, 22,10 skk.; a templom megtisztítása az idegen kultusz tárgyaitól, 23,4 skk.; az idegen kultuszok bezárása Júda minden helységében, 23,8 skk. stb.).

Jósijáhu reformjai ugyan inkább idealista programnak nevezhetők, mintsem valóságnak, mert megvalósításukra és elfogadtatásukra a királynak nem volt elég ideje: meghalt a megiddói csatában (II. Reg. 23,29 // II. Chron. 35,20-24) (i. e. 609). (NB: Jósijáhu Megiddóban II. Nekho fáraó hadseregével szállt szembe, de gyanítható, hogy tulajdonképpen Izráel területét vagy annak egy részét akarta volna Júdához csatolni.)

A deuteronomista történetírás elmélete szerint a *Neviim risonim* valódi történeti mű. Noth elképzelése szerint a Deut.-ban foglalt törvénykönyv lehetett a kiindulópontja (Deut. 4,44–30,20 vagy szűkebben: ~–28,68, még szűkebben, a ספר הורה, amelyet Jósijáhu idején a templomban megtaláltak, értsd: megfogalmaztak, elrejtettek és megtaláltak). A kétségkívül Jósijáhu korából való törvényeket, sőt, esetleg magát az egész Deut.-ot ő szerkesztette meg, formálta azzá az irodalmi egységgé, amelynek ismerjük. Ebben az értelemben esetleg a Deut. is része a deuteronomista történeti műnek. Ez a kiterjesztő felfogás azonban mindmáig erősen vitatott.

IRODALOM: Martin Noth, *The Deuteronomistic History* (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1981); Moshe Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School* (Oxford: Clarendon Press, 1972, és reprint).

A deuteronomista történeti mű szerkesztője arra a kérdésre kereste a választ, hogy miért semmisült meg Izráel (i. e. 721) és majd Júda (i. e. 586). Szerkesztőt / történetírót mondunk, de ez lehetett több személy vagy akár egy iskola, irányzat ("Deuteronomistic School"), amely több évtizeden át foglalkozott a megelőző évszázadok történetének értékelésével. Történelemszemlélete szerint az ok a vallási tévelygés, az idegen kultuszok átvétele. Központi értéke a JHVH és Jiszraél között ősidőkben megkötött szövetséghez való hűség. A deuteronomista történetíró Jósijáhu reform-törekvései alapján ítéli meg az első templom korának kultuszpolitikáját, és egyebek mellett főként az idegen kultuszok – legtöbbször diplomáciai okokból szükséges vagy a vazallusi státus miatt elkerülhetetlen – átvételének bűnében látja Jiszraél pusztulásának okát. Különösen szembetűnő ez a magyarázat a Királyok II. könyvében, amelynek eseményei az asszír hódítás árnyékában zajlottak (lásd a fenti táblázatot), de érvényesül az egész szövegcorpusban, és meghatározta a történeti mű erősen elfogult Izráel- (az északi állam) ellenességét. A korszakkal foglalkozó kritikai történetírásnak leginkább ezt a mozzanatot kell az általános történeti helyzet beható elemzése, külső források, ásatási leletek alapján korrigálnia.

IRODALOM: J. van Seters, *In Search of History: Historiography in the Ancient World and the Origin of Biblical History* (New Haven, CT: Yale University Press, 1983).

08/12/31/KG